

4. લાછી છીપણ

આ વાર્તાના કર્તા અજ્ઞાત છે પણ વરસોથી આમ પાઠ્યપુસ્તકમાં લેવાતી-ભણાવાતી એક નીવડેલી વાર્તા, દંતકથા છે. અહીં કથામાં ઉદા નામના મારવાડી વેપારીની પ્રામાણિકતા સચોટ રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે. ઉદો ગુજરાતના કર્ણાવતી નગરમાં આવે છે. લાછી નામની સ્ત્રીનો સહયોગ મળે. જાત મહેનત અને હોશિયારીના લીધે સારું કમાય, મકાનના પાયામાંથી સોનાના ચરુ નીકળે, એ જમીન લાછીની હોય છે તેથી તેને આપવા તૈયાર થાય છે. આમ ઉદાની પ્રામાણિકતા, લાછીનો અતિથિભાવ તથા ઉદારતા એ આ વાર્તાનો પ્રાણ છે.

આ દંતકથા પ્રકારનો સાહિત્ય પ્રકાર છે. જે એકબીજાના સાંભળવાથી પ્રચલિત થતી હોય તેવી વાર્તા-કથાને દંતકથા કહેવામાં આવે છે. મુખ્ય પરંપરાથી ચાલી આવતી વાર્તા, દંતકથાના કોઈ ચોક્કસ કર્તા, રચયિતા હોતા નથી. કોઈ પાસેથી સાંભળી, સંભાળવી કથા પ્રસારણ પામતી હોય છે. તેમાં સ્થળ, કાળ અને વ્યક્તિ પ્રમાણે વધઘટ કે વિગતમાં ફેરફાર (પાઠાંતર) થતો હોય છે. સાહિત્યમાં દંતકથાનું વિશેષ મહત્ત્વ રહ્યું છે.

મારવાડમાં વાદાર નામનું એક ગામ હતું. એ ગામમાં ઉદો નામનો એક વેપારી રહેતો હતો. એ ઘીનો વેપાર કરતો હતો. ધંધામાં એ ન જોતો રાત કે ન જોતો દિવસ. ખૂબ મહેનત કરતો. ઘણી વાર તો રાત્રે પણ ઘી ખરીદવા નીકળતો.

એ આટલી મહેનત કરતો હતો છતાં બહુ પૈસા કમાઈ શકતો ન હતો. એક દિવસ એણે ગુજરાતમાં જઈને વેપાર કરવાનો મનસૂબો કર્યો. આ માટે એણે કર્ણાવતી નગરમાં જવાનું વિચાર્યું.

નક્કી કર્યા પ્રમાણે એ કુટુંબ સાથે કર્ણાવતી નગરે પહોંચ્યો. કુટુંબમાં પત્ની અને બે પુત્રો હતાં. ઉદો કર્ણાવતી આવ્યો ખરો, પણ અહીંનો તો એ સાવ અજાણ્યો હતો. અહીં એનાં સગાંવહાલાં કે ઓળખાણવાળાંમાં કોઈ ન હતું.

સૌ પ્રથમ એણે દેવદર્શન કરવાનું વિચાર્યું. ઉદો જૈન હતો એટલે એ એક જૈન દેરાસરમાં દર્શન કરવા ગયો. દર્શન કર્યા પછી દેરાસર સામેની ખુલ્લી જગ્યામાં કુટુંબ સાથે બેઠો.

હવે ક્યાં જવું ? ક્યાં ઉતારો કરવો ? ધંધા માટે શું કરવું ? આવા આવા વિચારોમાં એ ડૂબેલો હતો ત્યાં એની નજર દેરાસરના દરવાજા ઉપર અટકી ગઈ. આધેડ ઉંમરની એક સ્ત્રી મંદિરમાંથી બહાર આવતી હતી. એના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા અને સંતોષ જણાતાં હતાં. ઉદાને થયું, કેવી સુખી બાઈ છે ! નહિ કશી ચિંતા કે નહિ કશું દુઃખ.

આ સ્ત્રીનું નામ લાછી હતું. એ છીપા જાતિની હતી. લાછીની નજર ઉદા ઉપર પડી. ઉદા ઉપર મુસાફરીના થાકની અસર ચોખ્ખી જણાતી હતી. એનાં કપડાં મેલાં થઈ ગયાં હતાં, વળી એ કશીક ચિંતામાં હોય એવું લાછીને લાગ્યું. લાછીને થયું, આ કોઈ પરદેશી માણસ જણાય છે.

લાછી સ્વભાવે ઘણી ઉદાર હતી. એ અતિથિને દેવ સમાન ગણતી હતી. એ ઉદાને પોતાના ઘેર લઈ ગઈ. એના પતિએ પણ ઉદા અને તેના કુટુંબને ભાવભર્યો આવકાર આપ્યો. લાછીએ એ સૌને માટે જમવાની વ્યવસ્થા કરી. ભોજન પૂરું થયા પછી એણે ઉદાને રહેવા માટે એક જુદા મકાનની ગોઠવણ કરી આપી. વળી, ઉદો પોતાનું ઘર બનાવી શકે એ માટે થોડી જમીન પણ આપી.

ઉદો ધંધો કરવા માંડ્યો. મહેનત અને હોશિયારીને લીધે થોડા વખતમાં એ ઘણું ધન કમાયો. નાણાંની થોડી બચત થઈ એટલે એણે મકાન બાંધવાનું નક્કી કર્યું અને લાછીએ એને આપેલી જમીનમાં પાયાનું ખોદકામ કરાવવા માંડ્યું. ખોદકામ કરતાં જમીનમાંથી ધન નીકળ્યું. નાણાં અને ઘરેણાંથી ભરેલો ચરુ !

ઉદો તો એ ચરુ લઈને ઝટઝટ લાછી પાસે આવ્યો. એણે કહ્યું : “લાછીબહેન, તમારું ધન તમને સોંપવા આવ્યો છું.”

લાછીને નવાઈ લાગી. એ બોલી : “ભાઈ, તમે કયા ધનની વાત કરો છો ?”

ઉદો બોલ્યો : “મકાનનો પાયો ખોદતાં આ ધન મળ્યું છે, જમીન તમારી હતી એટલે એમાંથી નીકળેલું ધન તમારું જ કહેવાય.”

“ના ભાઈ, એ ધન મારું ન કહેવાય. અમે જમીન તમને આપી દીધી, એટલે એમાંથી નીકળેલું ધન તમારું કહેવાય.”

પણ ઉદો એમ કંઈ માને એવો ન હતો. એણે પોતાની વાત પકડી રાખી.

લાછી પણ એકની બે ન થઈ. એણે તો ધનને હાથ અડાડવાની જ ના પાડી દીધી.

છેવટે ઉદાએ એ ધનનો ઉપયોગ ધાર્મિક માર્ગે કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને એણે એક વિશાળ મંદિર બંધાવ્યું.

આ સમયમાં મહારાજા કણદિવ ગુજરાતના રાજા હતા. એણે ઉદાની પ્રામાણિકતા વિશે સાંભળ્યું અને એને બોલાવીને રાજ્યમાં નોકરીએ રાખ્યો.

આ ઉદો જતે દિવસે રાજ્યનો મંત્રી બન્યો અને ઇતિહાસમાં ઉદયન મંત્રી તરીકે જાણીતો થયો. એણે બંધાવેલું મંદિર ‘ઉદયન વિહાર’ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

ટિપ્પણ

ન જોતો રાત કે ન જોતો દિવસ - રાતદિવસનો ભેદ રાખતો નહિ, રાતદિવસ કામ કરતો **મનસૂબો** - વિચાર કરવો, ઈરાદો ઈચ્છા **આધેડ ઉંમર** - જુવાની વટાવ્યા પછીની ઉંમર, પ્રૌઢ વય, **પરદેશી** - બીજા દેશનો (અહીં) બીજા રાજ્યનો **ઉદાર** - બીજાને કશુંક આપવાની ઈચ્છાવાળુ, ખુલ્લા મનવાળું, **અતિથિ** - મહેમાન **ગોઠવણ** - વ્યવસ્થા (અહીં) સગવડ, સુવિધા **ચરુ** - મોટા ઘડામાં રૂપિયા, પૈસા, સોનું, ચાંદી, ઝવેરાત ભરી જમીનમાં દાટ્યો હોય તે ઘડો **એકની બે ન થવું** - પોતાની વાતમાં મક્કમ રહેવું. પોતાની વાત પકડી રાખવી - **વિશાળ** - ઘણું મોટું **પ્રસિદ્ધ** - જાણીતું, **હાથ અડાડવો** - સ્વીકારવું, મંજૂર રાખવું **નિર્ણય** - નક્કી કરવું, નિશ્ચય

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક - બે વાક્યમાં જવાબ આપો.

1. ઉદો ક્યાંનો વતની હતો ? તે શાનો વેપાર કરતો હતો ?
2. ઉદાએ વેપાર કરવા ક્યાં જવાનું વિચાર્યું ?
3. ઉદાનાં કુટુંબમાં કોણ કોણ હતું ?
4. લાછીનો સ્વભાવ કેવો હતો ? તે અતિથિને કેવા ગણતી હતી ?
5. ઉદાએ ધનનો ઉપયોગ શામાં કરવાનો નિર્ણય કર્યો ?
6. મકાન માટે ખોદકામ કરતાં ઉદાને શું મળ્યું ?

7. કણ્ઠાવતી જઈને સૌપ્રથમ ઉદાએ શું કર્યું ?
8. ઉદાએ બંધાવેલું મંદિર કયા નામથી પ્રસિદ્ધ છે ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો.

1. દેવદર્શને ગયેલો ઉદો કયા વિચારોમાં ડુબેલો હતો ?
2. લાછીએ ઉદાને શી મદદ કરી ?
3. ઉદાને જોઈને લાછીને શું લાગ્યું ?

પ્રશ્ન 3. નીચેના પાત્રો વિશે પાંચ-સાત વાક્ય લખો.

1. ઉદો
2. લાછી
3. કણ્ઠિવ

પ્રશ્ન 4. કારણો આપો.

1. ઉદાએ ગુજરાતમાં જઈને વેપાર કરવાનો મનસૂબો કર્યો.
2. ઉદાની નજર દેરાસરના દરવાજા ઉપર અટકી ગઈ.
3. ઉદાને જોઈ લાછીને થયું આ કોઈ પરદેશી માણસ જણાય છે.
4. ઉદાએ મકાન બાંધવાનું નક્કી કર્યું.
5. લાછીએ ધન આપવા આવેલા ઉદાને ધન લેવાની ના પાડી.
6. મહારાજા કણ્ઠિવે ઉદાને નોકરીએ રાખ્યો.

પ્રશ્ન 5. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી ખાલી જગ્યા પૂરો.

(થી, માંથી, ને, ની, નો, નું, માં)

1. મારવાડમાં વાદાર નામે .. એક ગામ હતું.
2. ઉદો ઘી ... વેપાર કરતો હતો.
3. લાછી મંદિર .. બહાર આવી.
4. ખોદકામ કરતાં જમીન ધન નીકળ્યું.
5. ઉદાને કણ્ઠિવે પોતાના રાજ્ય ... નોકરીએ રાખ્યો.

પ્રશ્ન 6. નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

1. ખરીદી
3. ધાર્મિક
2. ચોખ્ખું
4. પ્રામાણિક

પ્રશ્ન 7. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ લખો.

1. બીજાનો દેશ
3. જેના આવવાની તિથિ નક્કી નથી તે
2. જાણીતો નથી તેવો
4. ખૂબ મોટી ઉંમરનું

પ્રશ્ન 8. (અ) વિભાગની વિગતને (બ) વિભાગની વિગત સાથે યોગ્ય રીતે જોડો.

(અ)

(બ)

ઉદો	મારવાડનું એક ગામ
લાછી	ગુજરાતનો રાજા
કણ્ઠિવ	ઉદાએ બંધાવેલ મંદિર
વાદાર	મારવાડી વેપારી
ઉદયન વિહાર	કણ્ઠાવતી નગરની સ્ત્રી

પ્રશ્ન 9. રૂઢિપ્રયોગોના અર્થ આપી વાક્યપ્રયોગ કરો.

1. રાત દિવસ ન જોવા.
2. એક ના બે ન થવું.

પ્રશ્ન 10. નીચેના શબ્દોની સાચી જોડણી લખો.

કરણાવતી, કૂટુંબ, ચીન્તા, વ્યવસ્તા, નીરણાય, ધાર્મિક, પ્રમાણીકતા, પ્રસીધ્ધ

પ્રવૃત્તિ

1. કાળા પાટિયા પર પ્રમાણિકતાનો બોધ મળતો હોય તેવા સુવિચારો લખો.
2. આ વાર્તા તમારા ભાઈબહેનને સંભળાવો.
3. જેમાંથી પ્રામાણિક બનવાની પ્રેરણા મળતી હોય તેવો કોઈ પ્રસંગ વર્ગખંડમાં કહો.

ભાષાસજ્જતા

સંજ્ઞા

નીચેના શબ્દો કોને ઓળખવા માટે વપરાયા છે તે વિચારીને લખો.

1. સિંહ, હાથી, વાઘ	(પ્રાણી)
2. મોર, કોયલ, હંસ	(પક્ષી)
3. ગાંધીજી, સરદાર, નરસિંહ	(વ્યક્તિ)
4. ગુસ્સો, પ્રેમ, આનંદ	(લાગણી)
5. સભા, મેળો, ઢગલો	(સમૂહ)
6. વૃક્ષ, માણસ, પશુ	(જાતિ)
7. ઘી, તેલ, પાણી	(દ્રવ્ય)

આમ આપણે કોઈપણ વ્યક્તિ, પ્રાણી, પક્ષી, લાગણી, સમૂહ, જાતિ વગેરેને ઓળખવા માટે ચોક્કસ નામનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આ ‘નામ’ ને ‘સંજ્ઞા’ પણ કહેવામાં આવે છે.

આમ, કોઈપણ વ્યક્તિ, વસ્તુ, પદાર્થ કે પ્રવાહીને ઓળખવા માટે જે પદ વપરાય તેને સંજ્ઞા (નામ) કહેવાય છે.

સંજ્ઞાના પાંચ પ્રકાર છે.

સંજ્ઞાના પ્રકાર

વ્યક્તિવાચક	જાતિવાચક	સમૂહવાચક	દ્રવ્યવાચક	ભાવવાચક
સંજ્ઞા	સંજ્ઞા	સંજ્ઞા	સંજ્ઞા	સંજ્ઞા

1. વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા

જે સંજ્ઞા ચોક્કસ વ્યક્તિ, વસ્તુ, પ્રાણી, પદાર્થ કે સ્થળની ઓળખ આપે છે તેને વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા કહેવાય.

ઉદાહરણ : ચિત્તોડ, ઉદો, કણાવતી, ચેતક, યમુના

1. મારવાડમાં વાઢાર નામનું એક ગામ હતું.
2. લાછીની નજર ઉદા ઉપર પડી.
3. ઉદો કણાવતી આવ્યો.

2. જાતિવાચક સંજ્ઞા

જે સંજ્ઞા વ્યક્તિ, વસ્તુ, પ્રાણી કે પદાર્થની ચોક્કસ જાતિની ઓળખ આપે છે તેને જાતિવાચક સંજ્ઞા કહેવાય.

1. આ માટે એણે કણાવતી નગરમાં જવાનું વિચાર્યું.
2. આધેડ ઉંમરની એક સ્ત્રી મંદિરમાંથી બહાર આવી હતી.
3. આ કોઈ પરદેશી માણસ જણાય છે.

3. સમૂહવાચક સંજ્ઞા

કોઈ ચોક્કસ સમૂહની ઓળખ આપતી સંજ્ઞાને સમૂહવાચક સંજ્ઞા કહેવાય.

ઉદાહરણ : મંડળ, ટોળું, લશ્કર, ઢગલો, સભા, ધણ

1. પક્ષીઓએ પ્રશ્નોની ચર્ચા માટે સભા ભરી.
2. ટોળું આવ્યું અને તેને ખેંચી ગયું.
3. રાજાનો આદેશ થયો એટલે લશ્કર ઉપડ્યું.

4. દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા

ચોક્કસ પદાર્થ, પ્રવાહી કે ધાતુની ઓળખ આપતી સંજ્ઞાને દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા કહેવાય. (જેને માપી, તોલી શકાય તે)

ઉદાહરણ : તલ, બાજરી, ઘી, સોનું, પાણી.

1. તે રાત્રે પણ ઘી ખરીદવા નીકળતો.
2. ખોદકામ કરતા જમીનમાંથી સોનું નીકળ્યું.
3. તડકામાં તેને પાણી પીવાની ઈચ્છા થઈ.

5. ભાવવાચક સંજ્ઞા

વ્યક્તિના મન કે હૃદયમાં રહેલા ચોક્કસ ભાવની ઓળખ આપતી સંજ્ઞાને ભાવવાચક સંજ્ઞા કહેવાય.

ઉદાહરણ : પ્રસન્નતા, સંતોષ, દુઃખ, ચિંતા, ગુસ્સો

1. પરિણામની તેને ખૂબ ચિંતા હતી.
2. સ્ત્રીનાં મુખ ઉપર પ્રસન્નતા જણાતી હતી.
3. વિદ્યાર્થીના જવાબથી શિક્ષકને સંતોષ થયો.

સ્વાધ્યાય

નીચેની સંજ્ઞાઓનો પ્રકાર જણાવો

શિક્ષક	કાપડ	પ્રાણી	આનંદ	ભૂખ	દૂધ	મીરાં	ગંગા
સૈન્ય	નદી	દયા	ફૂલ	હિમાલય	પર્વત	ચાંદી	વૃક્ષ
કોલસો	મીઠાશ	દેશ	મંડળ	ટુકડી	ધણ	તાજમહેલ	